

Fra liten til stor – resultater fra en intervjuundersøkelse

Lisbeth Hektoen, Vibeke Tømmerberg, Åshild Ø. Våge, Animalia- Helsetjenesten for sau

Bakgrunn

Norsk sauehold kjennetegnes av små besetninger, men de seinere årene har antallet store besetninger økt. Utviklingen antas også å ville fortsette mot flere større enheter. Hovedmålet med denne intervjuundersøkelsen har vært finne ut mer om de viktigste endringene og utfordringene man står over for ved økning av besetningsstørrelsen. Erfaringene fra dem som har vært gjennom en endring «fra liten til stor» kan være nyttige for andre som ønsker å øke sauetallet.

Hva har vi gjort?

Undersøkelsen ble gjennomført som semistrukturerte kvalitative intervjuer. Det var den som hadde det daglige hovedansvaret for drifta som ble intervjuet (i ett intervju deltok et ektepar og ett intervju ble gjort i en samdrift der to drivere deltok). Intervjuene ble gjennomført på gården og varte fra 1 til 1,5 timer. Intervjuene ble tatt opp og deretter skrevet ut som full tekst, og analysert for å finne felles mønstre blant alle intervjudeltakerne (metode: modified grounded theory).

En liste med spørsmål/ temaer var forberedt, men i denne typen intervju oppmuntres deltakerne til å snakke og styre retningen på intervjuet. Intervjueren er ansvarlig for at det holdes innenfor tematikken, men spørsmålene kan vektes ulikt i de ulike intervjuene avhengig av de ulike deltakernes fokus og interesse. Hovedtemaene vi ønsket å belyse var: om drifta og det daglige arbeidet, helsesituasjon, sauehuset, avl og økonomi. Alt med fokus på hva som er de viktigste forskjellene mellom "liten og stor".

Om besetningene

Tretten saueprodusenter ble intervjuet i perioden juni 2013 til april 2014. Grunnlaget for utvalget var at de hadde minst 250 vinterføra sau i 2012 og at de hadde hatt en vesentlig økning i sauetall de siste 5 årene før dette. Vi ønsket også en viss geografisk spredning. Deltakerne holder til i 8 ulike fylker: Akershus, Hedmark, Buskerud, Telemark, Rogaland, Hordaland, Nord-Trøndelag og Nordland.

De tretten inkluderte besetningene hadde en økning i besetningsstørrelse fra 30% til 140% i perioden 2007 – 2012 (i gjennomsnitt 97% økning, altså omtrent en dobling). Går vi tilbake til 2004 er økningen betydelig større, i gjennomsnitt en 189% i perioden 2004 – 2012 (tallene inkluderer 12 av besetningene).

Fire av besetningene har annet husdyrhold (storfe eller svin) i tillegg til sau. Gjennomsnittlig sauetall var 330 søyer (min 247, max 570) (antall søyer med fødte lam registrert i Sauekontrollen i 2013). På intervjutidspunktet ga alle uttrykk for at de hadde det dyretallet de hadde planlagt for, det var ingen som planla å øke sauetallet ytterligere. Gjennomsnittlig avdrått i disse besetningene i 2013 var 79 kg (min 67,3 kg, max 110,2 kg) (total avdrått per søye, uten kopplam). Gjennomsnittet i Sauekontrollen var 67 kg. Det vil si at alle deltagerne ligger over gjennomsnittlig avdrått. Gjennomsnittlig antall fødte lam var 2,32 (min 1,84, max 2,62) i 2013.

Resultater

Det ligger mye informasjon i intervjuene. Her har vi plukket ut noen temaer som kommer fram som spesielt viktige og som de som ble intervjuet var spesielt opptatt av. Det betyr ikke at alle er like opptatt av alt eller enige om alt, men vi presenterer trender og dominerende uttrykk. Sitatene som er tatt med er fra enkelprodusenter, men valgt ut fordi de representerer noe som går igjen i materialet.

Vi vil ta for oss hovedtemaene:

- Hvorfor øke sauetallet?
- Optimalt sauetall
- Sauehuset
- Effektiv drift
- Helse og dødelighet
- Avl

Hvorfor øke sauetallet?

Derfor satset de på sau

Hovedmotivasjonen for økningen i sauetallet hos disse brukerne var et ønske om å kunne leve av gårdsdrifta og slippe å ha jobb utenom gården. Økningen i sauetallet er i stor grad knyttet til opphør av annen produksjon på gården og/eller opphør av (fulltids) jobb utenom gården. Det er altså i stor grad et bevisst bortvalg av andre ting. At valget falt på sauedrift uttrykker mange som "har alltid likt å drive med sau", noe som også gjenspeiles i at de uttrykker stor grad av trivsel i jobben.

"Det har vel blitt en sjukdom det, som eg ikkje blir kvitt. Jeg er voldsomt interessert i sau da."

"Jeg synes at det er viktig å få frem at jeg ikke angrer på noe vis, og vil ut. Det er nå godt å føle at en ikke vil det."

Fordeler med å drive stort

Økonomi:

Det er naturlig nok et større inntekstpotensiale i en stor besetning. De som ble intervjuet mener jevnt over at de har en akseptabel inntekt fra saueholdet. Også de som kun har sau mener at det går an å leve av saueholdet, i hvert fall når de har kommet opp i full produksjon etter oppbygningsfasen.

"Jeg har tro på at det går an å drive økonomisk godt med sau. Ellers hadde jeg aldri gjort det. Så artig er det ikke."

Tidsbruk per dyr går ned i en stor besetning. Det gir en bedre timebetaling, men hvor mye avhenger av driftsopplegget, fjøset og ikke minst strukturen på grovfôr- og beite-arealer ("småapper", avstander m.m.). Med en større besetning kommer også muligheten for investeringer som bidrar til rasjonalisering av drifta.

"Du har fått økonomi til å få tak i maskiner som kan hjelpe deg til å rasjonalisere drifta di. Det blir litt proffere."

Kvaliteten på drifta:

En stor besetning gir mulighet for å være heltidsbonde. Det gir større fokus på sauedrifta og en mer profesjonell drift. Ikke minst er det en fordel å ikke ha jobb utenom gården i lamminga. Flere fremhever også at det å ha én produksjon (sau), framfor å måtte dele fokuset på flere dyreslag gjør sauedrifta bedre, fordi de "slipper å løpe mellom flere ting". En helt konkret, praktisk fordel med å ha mange dyr er at det er mye lettere med kullutjevning/ adopsjon av lam.

Finnes det et optimalt sauetall?

Et enhetlig svar på hvor mye sau én mann kan klare, hvilket sauetall som gir best økonomi eller hvilket sauetall som gir en årsinntekt til å leve av, finner vi ikke i dette materialet. Svarene på dette er individuelle, men det er noen felles grunnleggende faktorer som trekkes fram i intervjuene. De kan grupperes i økonomi, gårdens ressurser og håndtering av arbeidstopper. Disse henger også nøye sammen med hverandre.

*Figur: I vurderingen av hvilket sauetall som er "riktig" i en besetning trekkes følgende faktorer særlig fram som viktige: **økonomi** (tilskuddsordninger, produksjonsnivå og byggekostnader), **håndtering av arbeidstopper** (lamming, (vår)beite og sanking/sortering om høsten) og **gårdens ressurser** (fôr- og beitegrunnlag).*

Økonomi / inntekspotensiale

Et grunnleggende spørsmål når målet er å ha en "full inntekt" fra gårdsdrifta er selvfølgelig hvilken inntekt man ønsker, og hvordan man kan oppnå denne. I tillegg til de politiske rammebetingelsene (tilskuddsordninger) er det to temaer som særlig trekkes fram: produksjonsnivå og kostnader knyttet til nybygg (evt. ombygging av sauefjøsset).

"Sauetall er ikke noe en får. Sauetallet er noe en må ha ut fra de økonomiske forutsetningene sine".

Produksjonsnivå:

Hvilket produksjonsnivå man må ha for å oppnå ønsket inntjening og hvilket produksjonsnivå det er realistisk at man kan oppnå, er viktige spørsmål når økning i sauetallet vurderes. Det er også viktig å vurdere hvordan man skal håndtere at det vil ta noe tid før man er opp i full produksjon/ inntekt, dersom man kun rekrutterer fra egen besetning. Deltakerne i denne studien ga uttrykk for at det er mulig å ha en akseptabel inntekt fra saueholdet, men avdråtsnivået hos disse ligger som nevnt også høyere enn gjennomsnittet i Sauekontrollen, hos noen betydelig høyere.

"Det er ikke noen vits i å ha en masse sau som ikke produserer noe. Jeg tror mange flere som driver med sau kunne jage mye mer etter å oppnå gode resultat. Og det har litt med god økonomi å gjøre."

Kostnader til nybygg/endringer av sauehus:

Økt sauetall krever vanligvis nybygg, påbygg eller ombygging av eksisterende hus. Om sauen kan nedbetale dette, eller om annen inntekt er nødvendig for å finansiere dette er en viktig vurdering. Bygningsløsninger og grad av "mekanisering" påvirker også dette (mer om sauehuset lenger ned).

"Det er klart at jeg kunne ha tenkt meg et fint, moderne, lettvent sauehus, men da hadde jeg måttet ut å jobbe for å hatt råd til å ha det sauehuset. Så heller enn å jobbe ute vil jeg være hjemme og ha mer tid med dyra og da har jeg mer oversikt og greier."

Gårdens ressurser (fôrgrunnlag og beitegrunnlag)

De aller fleste som øker besetningsstørrelsen betydelig har behov for større arealer til fôr dyrking og/eller beite, med mindre de reduserer annen produksjon (andre beitedyr). Mange steder er tilgangen på leieareal god, men prisnivået varierer med lokal etterspørsel. Selv om tilgangen på leieareal er god, ofte fordi andre legger ned drifta, er det imidlertid mange som trekker frem dette som en begrensende faktor for hvor mange dyr de kan ha. Mange "småapper" og til dels lange kjøreavstander fra egen gård er svært krevende arbeidsmessig (flytting og kjøring av dyr, tilsyn, innhøsting m.m.). For mange reduserer dette den rasjonaliseringen (reduisert tidsbruk per dyr) man kunne hatt i en stor besetning betydelig. Langsiktigheten på leieforholdet er også viktig. Forsvinner leiearealene, kan driftsgrunnlaget bli borte, selv om de fleste mener det er lite trolig at dette vil skje på grunn av generell nedgang i husdyrholdet.

"Jeg tror nok det at hvis en ser på bruket her, hadde vi hatt areal til å ha sauene i nærheten av fjøset, så hadde vi klart en god del mer sauer med den arbeidsinnsatsen vi legger ned."

Arbeidstopper

Det daglige arbeidet legger i liten grad begrensninger på antall sau man kan klare. Utfordringen ligger i de store arbeidstoppene. De viktigste arbeidstoppene er lammingen, (vår)beiteperioden og sanking/ sortering om høsten. Lamminga fremheves av alle, størrelsen på de andre toppene varierer en del med drifts- og beiteforhold.

Hvordan man skal takle arbeidstoppene, og særlig lammingsperioden, er en viktig vurdering ved økning i besetningsstørrelsen. Arbeidstoppene hos disse bøndene dekkes enten ved hjelp av familie (ektefelle, samboer, barn, far, svigerfar o.s.v.) og/eller innleid arbeidskraft. Å få tak i godt kvalifisert arbeidshjelp for kortere perioder er en utfordring for mange. Enkelte ser det som helt uaktuelt å leie inn ekstra hjelp, andre som en helt nødvendig utgiftspost. I tilknytning til dette føler mange også en usikkerhet/ sårbarhet når det gjelder hva som vil skje hvis de selv ikke kan delta i arbeidet, både på kort og lang sikt.

"Men hvis jeg blir syk, da vet ikke jeg hva som skjer. Det er egentlig en sånn liten skrekk som ligger bak. Hvis det er noe sånt i lammingen."

Mekanisering (primært systemer som rasjonaliserer føringen) kan til en viss grad avhjelpe det rutinemessige daglige arbeidet, men tilsyn og oppfølging i lamminga kan ikke "mekaniseres vekk", og hvordan man kan takle disse arbeidstoppene er en viktig ramme/ begrensning for hvor mange dyr man kan ha i en besetning.

*"Om vi bruker en time mer om dagen i januar interesserer meg egentlig ikke. Jeg er heltidsbonde. Jeg kan ikke si at det er **helt** uinteressant, men det er ganske lite interessant. Dette handler om å overleve i lammingen. Så derfor er mye av opplegget lagt opp for at det skal funke i lammingen."*

Sauehuset

Nytt eller gammelt?

Omtrent halvparten av de som ble intervjuet hadde bygd nytt fjøs i tilknytning til økningen i sauetallet. De andre hadde ulike kombinasjoner av gammelt og nytt, påbygde eller ombygde fjøs. Det som i stor grad hadde vært avgjørende for valget om å **ikke** bygge nytt, var framtidsperspektivene, i betydning at de selv hadde en begrenset tid igjen som yrkesaktive eller ikke noen som sikkert ville overta. I tillegg uttrykte flere en usikkerhet rundt om de ville kunne nedbetale et nytt hus gjennom sauedrifta.

"Nå gjør jeg det ikke [bygger nytt fjøs], for jeg skal ikke drive så lenge at jeg tror jeg vil ha glede av den investeringen lenge nok."

Hver mann sitt fjøs

Når det gjelder bygningsmessige løsninger i sauehuset (isolert – uisolert, golvtyper, innredning o.s.v.) er det ikke mulig å trekke ut hva som kjennetegner "det ideelle sauehuset". Det finnes kanskje omtrent like mange meninger om det spørsmålet som det finnes sauebønder?

De som har bygd nye fjøs var imidlertid i stor grad veldig fornøyde med huset, selv om de har valgt ganske ulike løsninger. Det de er spesielt fornøyde med er:

- **god oversikt** → enklere og bedre tilsyn
- **god dyreflyt** → mindre arbeid ved flytting, omgruppering o.l.
- **enklere føring** → mindre tidsbruk i den daglige drifta, bra for egen helse (sparer tunge løft o.l.)

Dette er forhold som er spesielt viktige nå man har en stor besetning.

Et eksempel på de noe sprikende synspunktene på hva som er det "optimale sauefjøsset" er de motstridende meningene om talle kontra drenerende gulv. Ikke bare når det gjelder bygge- og driftskostnader, som i ganske liten grad trekkes frem, men også i hvilken grad talle medfører mer eller mindre arbeid i lamminga. Det kan illustreres ved sitater fra disse to sauebønderne:

"Det du gjør når du driver på talle, er at du flytter arbeidet fra lamminga til ellers i inneføringssesongen. For det er jo mer arbeid å holde talle og strø og slikt noe i januar enn det er på drenerende gulv. Men så er det motsatt i lamminga."

"Og så har vi effektivisert vekk en del talle. Det sparer vi en del tid på. Ja, for du må bruke tid på – altså, om vinteren er det greit nok, for da har du tid. Men i lamminga, når du skal bruke en time på å strø i plassen for å plukke lam den timen..."

Mekanisere eller ikke mekanisere?

Effektiv bruk av tida og arbeids- og tidsbesparende løsninger og rutiner, er noe disse bønderne generelt er veldig opptatt av. Men når det gjelder mekaniseringsgrad (her hovedsakelig forstått som innretninger for forenkling/automatisering av føringa, som rullende førbrett, fullførvogner, kraftførautomater o.l.) er det igjen delte meninger. De verdsetter potensialet for mer rasjonelt (raskere) og lettere arbeid (slippe tunge løft o.l.), men samtidig uttrykkes det en ganske stor skepsis til at det skal bli "for lettvin", i betydning at man ikke trenger å bruke tid i fjøsset.

"Jeg triller hele siloføret, og jeg forsvarer det med at jeg har veldig god oversikt over dyra. Du ser mye mens du fører manuelt."

"Da tenkte jeg at hvor mange ganger i løpet av vinteren er du og ser på de sauene som er inni enden der? Det kan ligge en dau sau i ei krå i flere dager uten at en ser det." [sagt om fjøs med rullende førbrett]

Det stilles i stor grad også spørsmål ved om denne typen investeringer er lønnsomme, men her er det også delte meninger.

"I Norge er teknikk billigere enn arbeid. Sjøl om jeg har mulighet til å leie utenlandsk arbeidskraft, så lærer du dem opp og så forsvinner de. Mens en mekanisering, den rusler og går uansett. Så jeg vil tenke at det er bedre å forholde seg til banken enn en ekstra tilsatt. Så det er min strategi for investering."

"Trykk på en knapp og så fører du 500 sauer på 8-9 minutter eller noe slikt. Men hvis en skal bygge så automatisert, da tror jeg det blir problemer med å betale, for da skal du ha fullføringsmixer og roboter og slikt, og det koster penger."

Effektivt arbeid

Effektive arbeidsrutiner og systemer som reduserer den totale arbeidsmengden i store besetninger er et viktig tema. Gruppering av dyr er et godt eksempel på dette. Å ha stabile grupper og unngå gjentatt sortering og omgruppering av dyr, er bra både for dyra og for bonden. Dette gjelder for eksempel ved flytting fra fellesbinger inne etter lamming, ut på vårbeite og videre til utmarksbeite. Relativt små grupper gjør det enklere å håndtere dyra og ikke minst blir det enklere for søye og lam å finne hverandre etter at flokken er håndtert.

"Jeg er nok mer bevisst nå enn jeg var for ti år siden i forhold til ting som du kan gjøre for å redusere flytting av dyr i lammeprosessen. Det er sånne ting jeg tenker litt på på forhånd, hvordan jeg skal plassere sauene før lamminga for å få minst mulig flytting av dyr."

"Å gruppere sauene, spesielt på beite om våren, der tror jeg en sparer seg fryktelig mye arbeid, ved ikke å ha alle gående sammen på et stort areal [...]. Og hvis du skal hjelpe ei søye, skal behandle ei søye for jurbetennelse eller hva det er, sjuke lam, og så skal ut på jordet. Og så går det hundrevis av søyer og mange, mange hundre lam der, så er det fryktelig vanskelig å ha oversikt. Så det har jeg lært meg, og det er andre òg som har gjort erfaringer på, at hvis en klarer å ha flere beiter og mindre grupper sau så har en mye bedre oversikt. Det er mye enklere den dagen du eventuelt skal flytte dem videre. Slik at du flytter hele familier og ikke splitter dem. Det er noen som har gjort noen uheldige erfaringer om det"

Andre eksempler på effektivisering av arbeidet er:

- Rutiner i paringa
- Systemer for informasjonsoverføring når flere jobber i fjøset - det kan være noe så enkelt som en whiteboard-tavle
- Et fjøs/innredning som gjør flytting av dyr enklest mulig

"Det er et godt poeng det der, at sauene har jo føtter så det er jo den som må gjøre arbeidet."

Helse og dødelighet

Deltagerne gir stort sett uttrykk for at helsesituasjonen ikke har endret seg vesentlig med økende besetningsstørrelse. De opplever de samme sjukdommene som før, men "har litt flere tilfeller fordi det er flere dyr". De er imidlertid opptatt av sjukdoms- og tapsforebygging og beskriver mange rutiner på dette området. Å være i forkant og oppdage ting tidlig uttrykkes som spesielt viktig.

"Det er det å kunne ha blikket og oversikten over dyrene til stadighet. Da kan en lese mye ut av helsesituasjonen på dem. Hvis det er noe, å ta det på et tidlig stadium."

Fokuset på forebygging gjelder særlig lammetap og sjukdom hos lam. Sjukdomsutbrudd på spelam framstår som "den store skrekken" for mange, og flere av besetningene har opplevd enkelte år med forholdsvis store problemer med lammesjukdom (også mens de hadde en mindre besetning). Det får potensielt et veldig stort omfang i en stor besetning, og har betydning både for økonomi og arbeidsmengde, i tillegg til at det kan være en ekstra belastning i en periode der de har jobbet mye og er slitne. Rutiner for forebygging, som å sikre råmelkstildeling og følge opp nyfødte lam, er noe de er opptatt av, og dette utgjør også en betydelig del av arbeidstoppen i lamminga.

Prioritering av innsatsen for å bedre lammeoverlevelsen er et punkt som mange synes er utfordrende og de etterlyser delvis bedre "verktøy". I en svært travel arbeidsperiode er det viktig å kunne prioritere riktig, for å sikre at flest mulig lam overlever uten å bruke for mye tid på lam som ikke kan reddes. Samtidig uttrykker flere en slags moralsk plikt til å få flest mulig lam til å overleve.

"For hvis du er uheldig å holde på med det i flere dager når du nesten er sikker på at de kommer til å daue likevel. Og så dauer de til slutt likevel. Da er det bedre å slå dem i hjel og så heller bruke tid på andre lam."

"Jeg mener at det er en plikt å prøve å ta vare på hvert lam når sauene først har båret dem fram. Det er ingen vits i at sauene bærer fram lammene hvis en ikke gjør alt for å ta vare på dem"

Hos søyene er det jurbetennelse som går igjen som det største helseproblemet. Det oppleves generelt ikke som et problem som har økt relativt sett, men det påvirker både arbeidsmengde i lamminga og produksjonsresultater.

Avl – trenger man en annen sau i store besetninger enn i små?

Her ønsket vi å belyse om det er andre egenskaper som er viktige, eller endrer betydning når man har mange dyr.

Mor og lam

Det som først og fremst trekkes frem som enda viktigere enn før er gode morsegenskaper hos søyene og at lammene er livskraftige og "passer på mor si". Når man har mange dyr blir det desto viktigere at man ikke har for mye ekstraarbeid med søye og lam etter fødselen. Man har ikke tid og overskudd til for mye "dill". Jur og spener er en egenskap som handler om det samme – minst mulig arbeid for å få søye og lam til å fungere sammen. Dette er spesielt viktig når besetningen blir stor og lammetallet er høyt.

"Jeg vil ha en sau som er robust og melker godt og tar vare på lammene sitt. Det er det jeg er ute etter."

"En liten besetning kan ha sauer som han synes er helt ok som er en katastrofe for meg."

Lammetall

De som deltok i denne undersøkelsen synes gjennomgående at lammetallet er greit. Lammetallet (levende lam om høsten) er viktig for økonomien og det må derfor være relativt høyt.

"For meg er det viktig at lammene overlever. Altså, at lammet lever når sauene føder dem, og etterpå. At det er mange lam å slakte om høsten, det er det som betyr noe."

Samtidig som de fleste ønsker et relativt høyt lammetall, så problematiseres også lammetallet i tilknytning til lammetap og arbeidstoppen i lamminga, fordi det krever mer oppfølging og søyer som melker bra. Høyt lammetall om høsten er det ingen som klager over ☺.

"Suksessen ligger i detaljene"

God planlegging og fokus på detaljer kommer fram som viktige suksess-kriterier i disse intervjuene. Det handler om planlegging, å gjøre ting til rett tid og ha fokus på detaljene.

"Neste sesong begynner 1. september"

"Skal ting lykkes, må en få gjort ting til rett tid. Det stresser jeg mer og mer, jeg ser mer og mer viktigheten av det for å lykkes med dette"

Resultatene kommer ikke av seg selv, men går du inn for det er det bra å være sauebonde!

"Jeg kan ikke tenke meg å bytte nå, det må jeg bare si. Og den fineste tida på året – det er de ukene som det kommer lam. Det er helt fantastisk, det er helt ubeskrivelig. Det er noe som jeg ikke har lyst til å flytte vekk fra, uansett! Det er en så flott tid! Mye arbeid, det er greit det, men det er så fint når snøen går og fuglene kvitrer."

Kort oppsummert

Hva som er viktig når man skal drive stort kan også sies slik:

"Det er det å løse lammingen som er utfordringen, at det er igjen ordentlig med lam til slutt og at de vokser godt. Da er det å perfeksjonere egne opplegg og ikke minst bli flinkere på å rekruttere hjelp."

En stor takk til alle som deltok i undersøkelsen!